

Валентина КРУЛЬ

заступник директора з навчальної роботи
Комунального закладу фахової
передвищої освіти «Новобузький
фаховий педагогічний коледж»
Миколаївської обласної ради

Лідія КУЧЕРЯВЕНКО

викладач дитячої психології
Комунального закладу фахової
передвищої освіти «Новобузький
фаховий педагогічний коледж»
Миколаївської обласної ради

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК РЕФЛЕКСІЇ – ШЛЯХ ДО ПРОФЕСІЙНОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

Рефлексія – риса божественного розуму,
Яка дозволяє пізнати свою сутність.

Арістотель

Анотація. Стаття присвячена проблемі формування рефлексії у здобувачів освіти вищого навчального закладу. У загальному розумінні рефлексія – це роздуми, самоспостереження, самопізнання. Тому в даній статті мова йде про роль і місце рефлексії в процесі оволодіння студентами навчальних педагогічних предметів, чинники розвитку професійної рефлексії та шляхи формування професійної рефлексії у освітньо-професійній діяльності.

Ключові слова: рефлексія, професійна рефлексія, самоаналіз, самооцінка, самопізнання, самостановлення, саморегуляція.

Постановка проблеми. Державний стандарт фахової передвищої освіти зі спеціальності 012 Дошкільна освіта галузі знань 01 Освіта/Педагогіка освітньо-професійного ступеня «Фаховий молодший бакалавр» орієнтує на підготовку фахівців до розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного (раннього та переддошкільного) віку в закладах системи освіти і сім'ї, здатних вирішувати типові спеціалізовані завдання та практичні проблеми в галузі дошкільної освіти відповідно до її вікових можливостей на основі компетентнісного підходу.

Головне завдання сучасного дошкілля - розкрити дитині соціальний світ і допомогти їй усвідомити своє місце в ньому як активного учасника, набуті соціального досвіду. А усвідомлення самої себе приходить до людини через ставлення до неї інших людей.

Тому проблема рефлексії та рефлексивної поведінки актуальна і є однією з ключових у психології. Вона широко обговорюється в рамках вітчизняних і зарубіжних психологічних досліджень. Вивчення структури рефлексії, динаміки її розвитку представляє великий інтерес, як в теоретичному, так і в практичному плані, оскільки дозволяє наблизитись до розуміння механізмів формування особистості.

Момент особистісно-сислової зумовленості стає центральним при розумінні механізму рефлексії, а саме як переосмислення і перебудови суб'єктом змістів своєї

свідомості, своєї діяльності, спілкування, тобто своєї поведінки, як цілісного ставлення до навколишнього світу - в цьому й заключається актуальність даної теми. Підтвердженням цього є такі слова: «Хочеш, щоб світ став кращим ? Почни з самого себе».

З огляду на зазначені проблеми актуальним стає питання розвиток рефлексії у здобувачів освіти фахового педагогічного навчального закладу та формування професійної рефлексії у освітньо-професійній діяльності, що акцентує увагу на розвиток особистісно смислової сфери студентів, ознакою якої є їхнє ставлення до осмислення дійсності, усвідомлення її цінності, інакше кажучи, вміння рефлексувати.

Аналіз досліджень і публікацій. Рефлексія є одним із стрижневих механізмів діяльності та спілкування і перебуває у центрі дослідження особистісної сфери людини зарубіжних та вітчизняних психологів, наукове надбання яких значно розширило й збагатило уявлення про рефлексію як систему ставлень людини до самої себе, оточуючих і як одну з найважливіших характеристик самосвідомості (С.Л. Рубінштейн, Л.С.Виготський, І.С. Кон, І.А. Зазюн, Х. Шельські, К.К. Платонов, В.Г. Богін, Б.Г.Юдін, Д.Б. Ельконін та інш.). Проблему рефлексії можна розкрити шляхом аналізу теорії розвитку та виховання самосвідомості особистості (Г.С.Костюк, С.Д.Максименко, Г.О. Балл, І.Д. Бех, М.Й. Боришевський та інш.)

Поняття «рефлексія» (лат. *reflexio* — «звернення назад») спочатку виникло у філософії та означало процес роздумів людини про все, що відбувається в її свідомості. Власне, це діяльність самопізнання, яка розкриває нам зміст нашого духовного світу. У широкому ж практичному розумінні рефлексія визначається як здатність до самоаналізу, усвідомлення власних стосунків із навколишнім світом і як неодмінна складова розвинутого інтелекту. Рефлексія дає людині змогу побачити себе очима іншого «Я», зрозуміти себе, свої бажання, почуття, вчинки, тобто допомагає пояснити самого себе і водночас «зазирнути» у внутрішній світ когось іншого. Це вміння бачити й розуміти іншу людину, усвідомлювати справжні мотиви її вчинків та ставлень. Рефлексія з притаманним їй подвійним відображенням «показує» також, як тебе сприймають та оцінюють інші.

Функціонуючи у складі різноманітних пізнавальних процесів та видів діяльності, рефлексія є механізмом уміння вчитися, розуміти, діяти. Щоб учбовий процес був успішним, виникає потреба в організації навчання, яке забезпечувало б найсприятливіші умови для становлення та розвитку рефлексії. Якщо у суб'єкта навчальної діяльності рефлексія відсутня, то це значить, що його внутрішній світ, його духовність, моральність відсутні, а він сам стає повністю залежним від зовнішніх факторів, впливів, обставин. Така людина перетворюється у функціонера, який виконує чужу волю, побажання, а це значить, що вона втрачає можливості й здібності до морального розвитку. В умовах рефлексії будь-яка діяльність виконується обдумано, усвідомлюючи її мотиви та цілі. В.Г.Богін указував: «Щоб зробити свою життєдіяльність предметом своєї волі і своєї свідомості, суб'єкт освітнього процесу повинен вийти в рефлексивну позицію по відношенню до досвіду своєї життєдіяльності, а цей вихід можливий тільки через усвідомлення свого незнання».

Тому можна стверджувати, що рефлексивні риси виникають у результаті пізнання суб'єктом самого себе і ставлення до самого себе. Цей процес дуже складний, на що вказує Т.Г. Титаренко: «Шлях до себе - важке випробування, що потребує мужності, самостійності, наполегливості, терпіння. Ми зорієнтовані

передовсім на зовнішній світ, а до себе звертаємось лише тоді, коли переживаємо щось вельми важливе, коли опиняємось у кризовому стані, в екзистенціальній ситуації».

Метою нашої статті є виявлення основних способів розвитку рефлексії та підвищення рівня знань про шляхи формування та чинники розвитку професійної рефлексії у майбутніх учителів початкової школи та вихователів закладів дошкільної освіти. Для майбутніх спеціалістів рефлексія відкриває шлях до подолання протиріччя між складними педагогічними завданнями сучасності і тими засобами, які панують у масовій педагогічній практиці.

Професійна рефлексія – це виведення на когнітивний рівень суб'єктивних переживань, пов'язаних із професійною діяльністю, які передбачають: усвідомлення, розуміння всієї структури своїх взаємин з усіма суб'єктами освітньо-виховного процесу; усвідомлення особливостей взаємин усіх суб'єктів освітньо-виховного процесу в навчальному закладі; здатність суб'єкта до пошуку нових, нестандартних, раціональних та оригінальних прийомів і методів вирішення завдань і їх реалізація у професійній діяльності майбутнього педагога.

Отже, рефлексія – це педагогічна проблема, шляхи розв'язання якої полягають у формуванні потреб і мотивів самопізнання, розвитку здатності до рефлексії, підвищення рівня самоповаги, самовдосконалення та саморегуляції.

Виклад основного матеріалу. Вміння аналізувати мотиви своїх вчинків, прораховувати їхні найближчі та далекі наслідки, контролювати власну поведінку в конфліктній ситуації потрібні й менеджерів, й соціальному працівникові, й професійному політикові. Але, без сумніву, у жодній із професійних сфер рефлексивна культура не є такою бажаною й гостро необхідною, як у педагогічній діяльності. Педагог, що рефлексує, — це професіонал, який аналізує, досліджує свій досвід, уважний слухач, розумний спостерігач, проникливий співрозмовник. Це — вічний, за словами Дьюї, "учень своєї професії" з невтомною потребою саморозвитку та самовдосконалення.

Професія педагога — одна з найбільш внутрішньо суперечливих. Її діалектика ґрунтується на змаганні консерватизму з новаторством, на тенденції збереження традицій і водночас постійного оновлення, заперечення себе вчорашнього. Якщо раніше основною функцією вихователя вважали передачу дитині суспільного досвіду (у вигляді знань та способів пізнання), то сьогодні педагог має проектувати процес індивідуального гармонійного розвитку кожного конкретного вихованця та управляти ним.

Розкривши роль рефлексії у житті людини взагалі та у професійній діяльності педагога, зокрема, з'ясуємо, як же людині навчитися "входити" в рефлексію, чи існують певні етапи формування рефлексивної культури й чи кожний педагог здатний опанувати науку рефлексивного аналізу. Узагальнення досліджень психологів та педагогів щодо цього питання (А.Бізяєвої, Б.Вульфова, Ю.Кулюткіна, Г.Сухобської, В.Сластьоніна) дає змогу виокремити такі передумови оволодіння технологією рефлексії:

- ◆ бажання педагога працювати з високою самовіддачею;
- ◆ любов до педагогічної діяльності;
- ◆ уміння "підключати" свій внутрішній голос;
- ◆ психологічна готовність до самоаналізу своїх дій;
- ◆ відповідальність за результати власної педагогічної діяльності;
- ◆ прагнення до професіоналізму;

- ♦ розвиненість внутрішнього світу (чуйність, тонкість натури, совісність, толерантність, любов до людей і світу, порядність, щирість тощо);
- ♦ знання та розуміння сенсу вербальної і невербальної інформації, отриманої ззовні.

Щоб перевірити чи сформовані передумови технології рефлексії у здобувачів освіти фахової передвищої освіти нами було розроблено методологію вивчення рівня сформованості понять «рефлексія» та «професійна рефлексія» у майбутніх педагогів шкіл та вихователів закладів дошкільної освіти. В рамках написання курсової роботи на дану тему студентам було запропоновано:

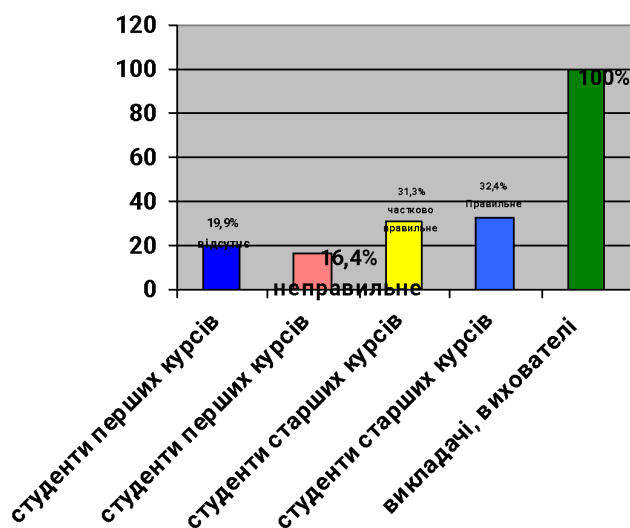
1. Анкета «Професійна рефлексія вихователів закладів дошкільної освіти та чинники її розвитку».
2. Методика «Формування професійної рефлексії у освітньо-виховній діяльності».

Всього у дослідженні взяли участь 150 майбутніх педагогів, які навчаються у коледжі фахової передвищої освіти та 25 осіб педагогів КЗФПО «Новобузький фаховий педагогічний коледж».

Насамперед нас цікавило, як студенти перших та старших курсів трактують термін «рефлексія» та «професійна рефлексія». Аналіз відповідей отриманих на питання «Як ви розумієте термін «рефлексія» і «професійна рефлексія»» виявляє недостатню обізнаність переважної більшості здобувачів освіти перших та других курсів щодо змісту даних понять.

Таблиця 1.

Графік сформованості рефлексії та розуміння терміна «рефлексія» майбутніми педагогами та вихователями і викладачами коледжу.

Як видно з таблиці 1 значна кількість опитаних здобувачів освіти або взагалі не знає терміна «рефлексія», або розуміє його неправильно (19,9%, 16,4%). Привертає увагу до себе той факт, що лише 32,4% опитуваних здобувачів освіти старших курсів дають правильне визначення терміна «рефлексія».

Визначивши суть терміна «рефлексія» та «професійна рефлексія», слід проаналізувати чинники професійної рефлексії.

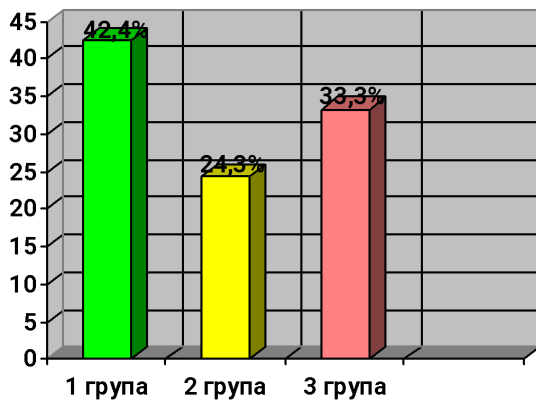
Так 44,3% опитаних взагалі утруднюються визначити чинники, що могли б сприяти професійній рефлексії вчителів, а 52,2% - утруднюються назвати чинники, що могли б бути на заваді цьому процесу. Серед тих, хто визначив такі чинники, лише 11,2% опитаних вказали на відсутність перешкод до професійної рефлексії та її розвитку в процесі професійної підготовки, а серед чинників, які заважають

професійній рефлексії, опитані вказують на побоювання отримати негативну інформацію про себе (19,9%), невміння здійснювати самоаналіз, недостатність знань і досвіду (7,5%); відсутність вільного часу і матеріальних умов (4,8 %); відсутність бажання працювати в закладах дошкільної освіти, школі, байдужість до професії (4,6 %).

Отже, такі дані свідчать, про недостатньо сформовані вміння і навички професійної рефлексії у здобувачів освіти небажання пізнати ставлення інших суб'єктів освітньо-виховного процесу до себе.

Наступний етап дослідження передбачав вивчення обізнаності здобувачів освіти щодо окремих аспектів здійснення професійної рефлексії в процесі освітньо-професійної діяльності за методикою «Формування професійної рефлексії у освітньо-професійній діяльності». Здобувачам освіти пропонують визначити шляхи здійснення і розвитку професійної рефлексії під час навчання у закладі фахової передвищої освіти, оцінивши важливість кожного за п'ятибальною шкалою. Аналіз результатів дозволив виявити *три групи здобувачів освіти* залежно від обізнаності щодо шляхів формування професійної рефлексії у освітньо-професійній діяльності.

Таблиця 2.

До першої групи було віднесено здобувачів освіти з високим рівнем обізнаності щодо шляхів формування професійної рефлексії (42,4% досліджуваних). Такі здобувачі освіти зазначають важливість виділення спеціального часу для аналізу своєї діяльності, намагання вивчити себе, знайти час для самодослідження і саморозвитку незалежно від завантаження справами, прагнення усвідомити вплив інших людей, пошуку зворотного зв'язку з метою самопізнання й оцінки себе.

До другої групи увійшли здобувачі освіти із середнім рівнем обізнаності щодо шляхів формування професійної рефлексії (24,3% досліджуваних). Такі здобувачі освіти, на відміну від здобувачів освіти, які складають першу групу, менше зважають на важливість знаходження часу для самодослідження і саморозвитку, прагнення усвідомити вплив інших людей тощо.

Третю групу склали здобувачі освіти з низьким рівнем обізнаності щодо шляхів формування професійної рефлексії (33,3% досліджуваних). Для цих здобувачів освіти характерні відкидання необхідності виділення спеціального часу для аналізу своєї діяльності, пошуку зворотного зв'язку з метою пізнання й оцінки себе, намагання керувати своїм професійним становленням тощо.

Таким чином, можна констатувати недостатній рівень знань щодо змісту професійної рефлексії та шляхів її формування для значної кількості (більше половини) майбутніх педагогів.

Висновки. В результаті проведеної роботи визначено, що функціонуючи у складі різних психічних процесів та видів діяльності, рефлексія є механізмом уміння вчитися, розуміти, діяти. Щоб освітній процес був успішним, виникає потреба в організації навчання, яке б забезпечувало б найсприятливіші умови для становлення та розвитку рефлексії.

Дослідження доводять, що у здобувачів освіти коледжу встановлено низький рівень знань щодо рефлексії та професійної рефлексії, шляхів та напрямів її формувань у освітньо-професійній діяльності. Фактично високий рівень знань мають близько 5 % досліджуваних. Однією з причин такої ситуації є, на наш погляд, побоювання здобувачів освіти щодо надходження від інших учасників освітнього процесу негативної інформації про себе.

Отже, для повноцінного й гармонійного розвитку особистості необхідно створювати певні умови, що сприяли б розвитку рефлексії. Навчившись рефлексувати, здобувач освіти розвиває позитивне мислення, формує адекватну самооцінку, образ «Я», «Я» - концепцію, яка утворює ядро людської особистості як регулятора її поведінки й діяльності. А пошук та розробка найбільш ефективних педагогічних засобів для розвитку рефлексії сприятиме формуванню гармонійно розвиненої і духовно багатой людини.

Список використаних джерел

1. За презентацією «Методика організації етапу рефлексії». Богосвятська А.І., кандидат філологічних наук, доцент, член-кор. НАНО Севастополь, 2013.
2. Зязюн І.А. Рефлексія людини в гуманітарній філософії. //Світло – 1998 - № 1
3. Кондратець І.В. Рефлексія – країна педагогічного Задзеркалля. ж. Дошкільне виховання № 7 – 2012, с. 28-31.
4. Семенов І. Н., Степана ЦЮ. Особово-рефлексивний аспект формування рішення творчих задач // Питання психології. Изд-у "Освіта - культура", 1983. - 254 с.
5. Семенов І. Н., Степана ЦЮ. Проблеми психологічного вивчення рефлексії і творчості. - М.: Мова, 1983. - 254 с.
6. Щедровицкий Г. П. Рефлексія і її проблеми. М.: Академія, 1975. 395 с.
7. Титаренко Т.М. Вчинок самопізнання //Основи психології /За заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця, -К., 1995 с.573-587.